

השכלה. גבוהה?

פרופ' שמואל ליימן-ווילציג, ראש המחלקה למדעי המדינה

בלוג מס' 15 – חופש אקדמי (1) – המרצה

מזמן רציתי לעסוק בסוגייה מאוד רגישה, אך ככל שחשבתי והתעמקתי בה הבנתי עד כמה פנים רבות לה. לכן החלטתי, שלא כהרגלי, להקדיש לה סדרת בלוגים – שלושה במספר, כל אחד מזווית ראייתו של גורם אחר באקדמיה. הפעם נתייחס למרצה; בבלוג הבא נדבר על הסטודנט ואת הבלוג האחרון נקדיש למוסד האוניברסיטה/מכללה.

האינפלציה הגדולה ביותר בעולם האקדמי אינה בצינונים הניתנים לסטודנטים (ראו על כך בלוג 14) אלא בניפוח המושג "חופש אקדמי". לפני שנים אחדות בא הדבר לידי ביטוי פומבי במלחמת החורמה (כמעט כתבתי "רפורמציה-נגדית") שאסרו הפרופסורים הבכירים (בעיקר) כנגד הרפורמות שנכפו עליהם על ידי הממשלה. לא זה המקום לדון בסוגייה המורכבת כשלעצמה, אך היה זה "מעניין" לשמוע כיצד "חופש אקדמי" הפך למגן כנגד כל מאמץ לשינויים מנהליים נחוצים.

ברם, מהפרספקטיבה של ראש מחלקה כמוני, נדמה שגם במישורים "נמוכים" יותר מרקטור-נשיא המונח "חופש אקדמי" כבר יצא מכל פרופורציה סבירה. טרם אתן דוגמאות, מן הראוי להגדיר: למה בדיוק מתכוונים כשאומרים "חופש אקדמי"?

הבה נעיף מבט היסטורי קצר על הרעיון המגולם במושג "חופש אקדמי". החופש האקדמי החל להתפתח כבר לפני מאות שנים, למעשה, עוד לפני גיבוש החברה הדמוקרטית עצמה! אבל אליה וקוץ בה: מצד אחד, הרשויות ממנות או לפחות מסבסדות את האקדמיה כהשקעה אסטרטגית לטובת עתיד החברה, ומצד שני בעל המאה (במקרה זה השלטון) מוותר מראש על התוכן ומשאיר למרצים ולחוקרים את החופש להיות בעלי הדעה.

האקדמיה מעצם טבעה מערערת על מוסכמות – בכל התחומים: המדעים המדויקים (ע"ע תורת דרווין והפולמוס המתמשך בארה"ב על האבולוציה); מדעי החברה (אולי בכל זאת כלכלת שוק מיטיבה עם המעמד הנמוך יותר מאשר משטר סוציאליסטי); ומדעי הרוח (פוסט-מודרניזם, פוסט ציונות וכו'). אין ספק, אפוא, שהאקדמיה היא רבת תועלת עבור החברה. מצד שני, היא גורמת "כאב ראש" לא מבוטל.

שימו לב, שבפסקה קודמת התייחסתי ל"מרצים" ו"חוקרים", שהרי שני פנים לחופש האקדמי. הראשון: מרצים רשאים (מחוייבים!) להביע דעות חתרניות ואנטי-ממסדיות כדי שהחברה תיבחן שוב ושוב את האמיתות של עצמה, אליבא ד-ג'ון סטוארט מיל. השני: החוקר חופשי להחליט מה ואיך לחקור, אם כי במסגרת הערכה מקצועית של עמיתיו וגם, במידה הולכת וגדלה, במגבלות תקציביות קיימות.

עד כאן קיימת הסכמה גורפת. אולם, במשך השנים החלה זליגה של החופש האקדמי למחוזות רחוקים, זרים ואף מוזרים. לפני שאפרט, עליי לציין שבחלק מתחומים אלה יש לכאורה הצדקה מסוימת להרחבת מגרש החופש האקדמי – על משקל "עשה סייג לתורה", כלומר כדי להגן על הגרעין של החופש האקדמי רצוי להרחיבו. כך, שאינני טוען שכל "חריגה" מהנורמה הבסיסית הנה פסולה. אבל דומני שהרחקנו לכת. כמה דוגמאות ימחישו את הבעיה: אם ראש מחלקה דורש תיקון ממרצה במצבים אלה, האם "חופש אקדמי" מהווה כתב הגנה לגיטימי מצדו של המרצה?

1. הגשת סילבוס ללא ציון נושאי הקורס, חובות הקורס או הסבר אודות העבודה הכתובה.
2. הוראת אותם תכנים (לרוב) בקורס מתקדם ובקורס חובה (שנה א') ע"י אותו מרצה.
3. דרישה של עבודה סמינריונית שלא תעלה על 15 עמודים; או מתן אפשרות לשלושה סטודנטים לעבוד ביחד על עבודה סמינריונית אחת.
4. קורס בחירה סמסטריאלי, עם קריאה של סה"כ 100 עמודים; כל מקור ביבליוגרפי התפרסם לפני 1995 (בקורס העוסק בתחום אקטואלי ולא היסטורי).
5. קורס בתואר שני ללא עבודה, ללא הצגה בכיתה ע"י הסטודנטים – בעצם הרצאה פרונטלית ומבחן ותו לא.
6. שאלון מבחן פשטני עם שאלות כגון: מהי התיזה במאמר X של פלוני? על פי המרצה, כיצד התפתח העימות משנה Y עד שנה Z? (כלומר, אין כל דרישה לניתוח, אינטגרציה, יישום או ביקורת של החומר הנלמד).
7. תיזה מ.א., בתחום שאין ראש המחלקה בקיא בו, מגיעה לשולחנו לקביעת שופטים. בדפדוף מהיר הוא מגלה שמראי המקום רשומים בצורה לא עקבית, הרשימה הביבליוגרפית לוקה בשגיאות טכניות רבות, ולעבודה אין פרק מערך המחקר או פרק דיון אלא רק סקירת ספרות ופרק ממצאים. האם עליו להחזירה לתיקון בטרם העברתה לשופטים?

אם תדחפו את ראשי המחלקה שלכם לפינה, תגלו שניתן להרחיב את הרשימה הצנועה הזאת לכדי מאה מקרים שונים, שבהם כל הערה של ראש מחלקה נתקלה באותו "מגן" של "חופש אקדמי". לטעמי, זו הפקרות – האח החורג של "חופש". דווקא כל מי שהחופש האקדמי יקר ללבו חייב להיבהל מהשימוש המופרז ב ערך זה, מאחר והגזמה כזאת עלולה בסופו של דבר לכרסם בו ולגרום לזילותו.

לבסוף, קצת חומר למחשבה. הלכה למעשה, אין אנו מוצאים הרחבת המושג "חופש אקדמי" בשדה המחקר; כמעט כל הדוגמאות למעלה קשורות להוראה. הבה נדמיין את התסריט הבא: פלוני שולח מאמר מחקר לכתב-עת ואחרי שיפוט מקצועי המאמר נדחה. בקבלו את מכתב הדחייה מהעורכת, שולח פלוני מכתב נזעם: "איך את מעיזה לדחות את מחקרי? הרי זו פגיעה בחופש האקדמי!"

מגורך? בהחלט. אז מדוע תגובות דומות בשדה ההוראה אינן מעלות את אותו חיוך של גיחוך? במחקר ישנם גבולות לחופש האקדמי, אך בהוראה וכל מה שקשור אליה אין?

wilzis@mail.biu.ac.il